

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ**

БЕЗЕНА ІВАН МИХАЙЛОВИЧ

УДК 37.013.73:159.923.2

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНИХ ЗМІН
В ОСВІТІ (філософсько-освітній аналіз)**

Спеціальність 09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

ХАРКІВ – 2017

Дисертацією є рукопис

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Култаєва Марія Дмитрівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
Марченко Олена Вікторівна,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, начальник відділу організації
наукової роботи;

доктор філософських наук, доцент
Карпець Любов Анатоліївна,
Харківська державна академія фізичної культури,
завідувач кафедри української та іноземних мов.

Захист відбудеться 15 травня 2017 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «14» квітня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. О. Дроботенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У соціокультурних контекстах інформаційного суспільства, яке трансформується у суспільство знань, змінюється не тільки школа як системно-конститутивний чинник сучасної освіти, а й її рольова реальність, де зростає значущість особистості учня і відповідно висувається вимога створення умови його самореалізації як в освітньому, так і соціальному просторах, формування тих людських якостей, які необхідні для успішної життєтворчості у горизонтах як найближчого, так і віддаленого майбутнього. Модернізація школи як освітнього інституту потребує синхронізації цього процесу не тільки з темпами розвитку модерних суспільств, включених у процеси глобалізації, а й з біографічним часом учнів як активних суб'єктів, які, разом з дорослими, зрештою, також є творіннями і творцями нової школи. Рольова реальність сучасної школи не може визначатись і підтримуватись домодерними учнями і вчителями. Через це проблема самореалізації школярів у соціокультурних контекстах суспільних та освітніх трансформацій постіндустріального зразка набуває актуального значення. Адже майбутнє людства не в останню чергу залежить від того, яка стратегія життя закладається у шкільному віці.

Особливого актуального значення ця тема набуває для України, бо до загальних цивілізаційних викликів, які торкаються трансформацій середньої освіти додаються проблеми демократичних перетворень суспільного життя і національного самоствердження. Успішність реалізації цих завдань залежить від формування нової генерації українців, основні риси яких закладаються у школі.

Самореалізація школяра пов'язана передусім з процесами активного опрацювання реальності, формування відповідального ставлення до своїх вчинків і їх наслідків. Зростання злочинності серед молоді і підлітків, суїцид серед підлітків, різні девіантні форми поведінки є симптомами соціальної, культурної і педагогічної занедбаності учнівської молоді, терапія і діагностика яких ускладнюється в сучасних умовах, що обумовлює необхідність філософсько-освітньої рефлексії самореалізації особистості школяра в ускладнених соціокультурних контекстах постіндустріального зразка.

Розгляд проблемних ліній, заданих темою дисертаційного дослідження, передбачає узагальнення попереднього теоретичного досвіду дослідження самореалізації особистості школяра у різноманітних соціокультурних контекстах і ситуаціях, які вимагають прояву його суб'єктності у педагогічній і позапедагогічній реальності, визначення соціально антропологічного і культурно-антропологічного статусу школяра, його культурного і духовного потенціалу, які встановлюють рамкові умови для його самореалізації, визначають її можливості і межі.

В теоретичному плані особливого значення для даного дослідження мали філософсько-освітні ідеї мислителів доби Просвітництва та німецької класичної філософії. Передусім І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, Ж.Ж. Руссо. Цінні інтуїції щодо самореалізації особистості учня представлені у спадщині

Г.Сковороди та у продовжувачів сквородинівської традиції П. Юркевича, Г.Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Методологічну основу дослідження утворюють теоретичні засади дослідження проблем самореалізації особистості взагалі і школяра зокрема, представлені в працях В. Андрущенко, О. Дольської, В. Кременя, С.Кримського, С. Пролеєва, М. Романенка, І. Степаненко, В. Табачковського та інших.

Методологія контекстуального аналізу філософсько-освітньої проблематики, яка широко представлена у цьому дослідженні, розроблена на основі праць І. Дорожко, Л. Карпець, Н. Радіонової, М. Ткачук, М. Триняк, Г. Фініна та інших.

Філософська рефлексія щодо шкільної освіти та її трансформацій у сучасних соціокультурних контекстах представлена у працях І. Зязюна, С.Клепка, В. Корсака, О. Марченко, І. Радіонової, П. Сауха та інших.

Розробка низки проблем, пов'язаних з визначенням рольової реальності школяра у сучасних соціокультурних контекстах здійснювалась із урахуванням теоретичного доробку І. Гофмана, Р. Дарендорфа, І. Дорожко, Н. Корабльової та інших.

Важливе значення для розробки теми дисертації мали праці, присвячені проблемам соціалізації школярів та їхнього політичного виховання. Тут передусім треба відмітити, таких авторів, як Б. Буюк, О. Грива, В.Сагуйченко та інші.

Теоретичну основу дослідження склали: ідеї психологічної теорії самоактуалізації особистості (А.Маслоу); психолого-педагогічної теорії особистісного росту (К.Роджерс); вікової педагогіки (Л.Виготський, І.Кон, Х.Ремшміт, Д. Фельдштейн і ін.); філософські концепції програмно-цільового управління освітньої системи (Л.Спірін, В.Кремень, А.Тубельський, В.Андрущенко, М.Романенко, М.Генсон, Б.Гершунський і ін.); філософські теорії соціального виховання і соціалізації (С.Клепка, Б.Гершунський, М.Романенко, Д.Полежаєв і ін.); особистісно зорієнтованої освіти (С.Подмазін, В.Серіков, Б.Гершунський, О.Базалук і ін.); організації гуманістично-орієнтованого виховного простору (І.Предборська, Н.Калініченко, О. Сухомлинська, Р.Вернідуб, Л. Панченко і ін.); інтеграційних процесів освіти (В.Кремень, В.Андрущенко, В. Бех, М.Бойченко, О.Базалук, О.Мельник, Н. Скотна ін.).

Оскільки розгляд проблемних ліній дисертації передбачав звернення до практик життєтворчості і піклування про себе, то у ньому набули подальшого розвитку ідеї, що містяться у працях М. Фуко, Л. Сохань, І. Степаненко, Н.Степаненко, Ю. Бойчука та інших.

Виявлений рівень розробленості проблеми, її наукова та соціальна значущість надають підстави авторові визначити головну мету і завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в рамках

комплексної теми наукових досліджень Інституту вищої освіти НАПН України та Центру філософії освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» (0103U000960, № 44 від 6 березня 2003 р.) і комплексної теми кафедри філософії ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія освіти і духовне оновлення українського суспільства» (0111U006439 від 26 травня 2011 р.).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 2 від 7 вересня 2010 року), та узгоджено Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 8 від 29 жовтня 2010 року).

Тема дисертації також пов'язана з плановими науковими комплексними дослідженнями Комунального вищого навчального закладу «Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (далі КВНЗ «ДОІППО»): «Креативна освіта для розвитку інноваційної особистості» (2009-2014 р., затверджено Вченою радою Комунального закладу «Дніпропетровський інститут післядипломної педагогічної освіти» 15.12.2008 р.), «Освітні стратегії соціалізації особистості громадянського суспільства» (2015-2020 р., затверджено Вченою радою КВНЗ «ДОІППО» 15.12.2015 р.).

Метою дослідження є встановлення соціокультурних передумов і розкриття перспектив самореалізації особистості школяра у процесі структурних змін, обумовлених модернізацією сучасної освіти.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розробити методологічну програму дослідження самореалізації особистості школяра у сучасних соціокультурних контекстах;
- проаналізувати контекстуальні умови оптимізації процесу самореалізації особистості школяра;
- розкрити взаємозв'язок процесів соціалізації, виховання і самореалізації особистості школяра у фактичності і контрфактичності сучасної школи;
- розкрити внутрішню суперечливість процесів самореалізації школярів у глобалізаційних контекстах та контекстах інформаційного суспільства;
- встановити чинники, що впливають на самовизначення і саморозуміння школяра в освітньому просторі;
- проаналізувати можливості і межі автодидактичних практик в рамкових умовах української школи;
- розкрити роль світоглядного, морального і національно-патріотичного виховання у моделях самореалізації особистості школяра у сучасних соціокультурних контекстах.

Об'єкт дослідження: рольова реальність школяра в сучасному освітньому просторі.

Предмет дослідження - тенденції самореалізації особистості школяра в умовах модернізації шкільної освіти.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження обумовлений поставленою метою і відповідними дослідницькими завданнями. Це структурно-функціональний, синергетичний та герменевтичний методи, методологія контекстуального аналізу, історичної компаративістики. У дисертації широко застосовується міждисциплінарний підхід, елементи феноменологічного та екзистенціально-антропологічного аналізу, передусім феноменологічна редукція та екзистенціальна діалектика самореалізації особистості школяра, без яких неможливо здійснити філософсько-освітню рефлексію ситуацій екзистенціального вибору і кризових ситуацій. Тема дослідження також обумовила звернення до інституціонального підходу і методології раціонального вибору в обґрунтуванні заходів, спрямованих на запобігання деструктивних практик самореалізації школярів з девіантною поведінкою.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці процесуальної концепції самореалізації школяра в умовах структурних трансформацій шкільної освіти, де ущільнений шкільний простір співіснує з глобалізованим освітнім простором і відкриває можливості як реальної, так і віртуальної самореалізації школяра як суб'єкта своєї життєтворчості, репрезентованої в освітньому вимірі.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у наступних положеннях.

Уперше:

- доведено, що самореалізація школярів у просторі навчального закладу є складноструктурованим процесом накопичення та випробування евристичного потенціалу, необхідного для розвитку особистості, при цьому «піки розвитку» є фазою накопичення цього потенціалу зі спорадичними практиками його випробування, які потім набувають систематизованого і послідовного характеру;

- обґрунтовано, що практики самовипробування і самоствердження школярів водночас є набуттям досвіду позитивної і негативної свободи, а інтерпретація цього досвіду стає інструментом педагогічної корекції лише за умов продуктивного діалогу між школярем та учителем;

- встановлено, що самореалізація школяра когерентна структурним змінам, що відбуваються у сучасній школі, внаслідок яких встановлюються рамкові умови і задаються якісні характеристики креативного потенціалу школярів.

Набуло подальшого розвитку:

- теорія активної самореалізації особистості через орієнтацію життєтворчості на постматеріальні цінності;

- розуміння духовності як конститутивного чинника формування особистості школяра;

- положення про комплементарність шкільного і родинного виховання у самореалізації особистості школяра;

- теорія громадянського і національно-патріотичного виховання, настанови яких впливають на характер і спрямованість актів самореалізації школярів;

- теорія розвитку моральної свідомості Л. Кольберга, розкрито, що досвід моральних вчинків на основі постконвенціональної моралі, взятих з української історії, задає напрям самореалізації школярів як постконвенціональних патріотів.

Уточнено:

- принцип дитиноцентризму у контекстах педагогіки співробітництва, розкрита його функціональна амбівалентність. С одного боку, самореалізація особистості школяра може здійснюватись із урахуванням настанов соціальної відповідальності, а з іншого – криє у собі ризики егоїстичного самоствердження, які потребують світоглядної, педагогічної і психологічної корекції;

- взаємозв'язок між профорієнтацією школяра і самореалізацією його особистості;

- рольова реальність, в рамках якої здійснюється самореалізація особистості школяра, обґрунтовано, що абсолютизація моменту учнівства може перетворити школяра на відчуженого суб'єкта своєї життєтворчості;

- концепцію нової школи із урахуванням вимог євроінтеграції та глобалізації, доведена необхідність розширення сфери дії принципу відповідальності школяра у практиках шкільного самоуправління та дотримання норм академічної чесності, адаптованих до реалій школи, а також філософію курикулуму нової школи.

Удосконалено:

- розуміння школи як життєвого світу школяра;

- філософсько-антропологічне визначення людини як недостатньої істоти, яке дозволяє розглянути вікову незавершену особистість школяра як шанс адекватної самореалізації у різних соціокультурних контекстах;

- розуміння взаємозв'язку світоглядного виховання школярів у ситуації світоглядного плюралізму і формування критичного мислення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розкритті перспектив самореалізації особистості школяра, у профілактиці девіантної поведінки учнівської молоді. Філософсько-освітні узагальнення, зроблені у дисертації, є внеском до реалізації проекту Нової школи. Результати дослідження доцільно застосувати у розробці стратегії ефективного національно-патріотичного виховання, у професійній орієнтації учнівської молоді.

Впровадження висновків, пропозицій та світоглядно-методологічних розробок дисертанта сприятиме удосконаленню та розвитку регіональної системи шкільної освіти. Застосування результатів дисертаційного дослідження сприятиме вирішенню питань модернізації змісту шкільної та позашкільної освіти; особистісно-орієнтованого навчання; реформування управління освітою.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальшої розробки траєкторії трансформації змісту та педагогічних форм організації освітнього процесу шкільної освіти, аксіологічної проблематики шкільної освіти України. Положення дисертації, що відзначаються новизною та складають особистий внесок автора, можуть застосовуватись у навчальному процесі, зокрема в курсах і спецкурсах з філософії освіти і педагогіки.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним авторським дослідженням. Результати і висновки, пропозиції і рекомендації одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідалися та обговорювалися на таких науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (м. Дніпропетровськ, 22 листопада 2012 р.); Міжнародна наукова конференція «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку» (м. Дніпропетровськ, 22-23 листопада 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-методичні засади компетентнісної моделі змісту освітніх галузей загальноосвітньої школи» (м. Полтава, 18 квітня 2013 р.); III Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (м. Сімферополь, 26 квітня 2013 р.); II Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (присвячена 50 річчю кафедри історії та українознавства НМетАУ) (м. Дніпропетровськ, 29-30 листопада 2013 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (м. Дніпропетровськ, 11 грудня 2014 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Випереджаюча освіта для сталого розвитку у системі інноваційної освітньої діяльності» (м. Дніпропетровськ, 28 квітня 2015 р.); Дніпропетровська обласна науково-практична конференція «Оновлення системи управління в умовах реформування вітчизняної освіти» (м. Дніпропетровськ, 11 червня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (м. Одеса, 17-18 липня 2015 р.); XXVI міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації: Європейські цінності в освітньому просторі України» (м. Харків, 25-26 вересня 2015 р.); International scientific-practical forum of pedagogues, psychologists and medics «October scientific forum '15» (Geneva (Switzerland), the 15 of October 2015); 4-а Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток форм та методів сучасного менеджменту, економіки і права в умовах глобалізації» (м. Дніпропетровськ, 05-07 квітня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку» (м. Дніпропетровськ, 12 квітня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Гуманітарна освіта: роль інформаційно-комунікативних, медіа-освітніх технологій у формуванні

національно-соціальних компетентностей особистості» (м. Дніпропетровськ, 20 квітня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Освіта та соціалізація особистості» (м. Дніпропетровськ-Одеса, 13 травня 2016 р.); Всеукраїнський фестиваль науки – інтернет-конференція на тему «Спадщина Олександра Захаренка як джерело нових ідей для сучасної педагогіки» (м. Черкаси, 02-03 червня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформація управління вітчизняною освітою на принципах освітнього менеджменту» (м. Дніпропетровськ, 09 червня 2016 р.); Всеукраїнський семінар «Громадсько-активних шкіл України» в Інституті педагогіки (м. Київ, 22-23 квітня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція CURRENT ISSUES AND PROBLEMS OF SOCIAL SCIENCES «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (м. Кільце, Республіка Польща, 28-30 червня 2016 р.); International scientific-practical forum of pedagogues, psychologists and medics «Innovation development» (на базі проекту «Level up!») (Geneva (Switzerland), the 29.07.2016); Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовність як ціннісна фундація сучасної освіти» (м. Дніпро, 10 листопада 2016 р.); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку» (м. Дніпро, 17 листопада 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціалізація особистості: теорія та практика» (м. Дніпро, 24 листопада 2016 р.); Міжнародний науково-практичний конгрес «Grow up» (на базі проекту «Level up») (м. Женева (Швейцарія), 30 листопада 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Підготовка керівників опорних шкіл в системі післядипломної педагогічної освіти в умовах децентралізації освіти України» (м. Суми, 01-02 грудня 2016 р.); Міжнародний конгрес Європейської асоціації педагогів, психологів та медиків «Science» за темою «Нестандартний конгрес молодих учених і їх наставників» (Geneva (Switzerland), 30.01.2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 5 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у зарубіжному фаховому виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази даних РІНЦ, Scopus.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг основного тексту дисертації – 190 сторінок, список використаних джерел на 22 сторінках (нараховує 304 найменування, з яких 22 іноземною мовою).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** до дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність та необхідність звернення до обраної теми, розкрито мету та основні завдання, зазначено предмет та об'єкт дослідження, визначено наукову новизну, методологічні засади та джерельну базу дослідження, окреслено можливості

теоретичного і практичного застосування, наведено дані про апробацію результатів.

У першому розділі **«ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗМІСТУ ТА ЯКОСТІ ОСВІТИ»** обґрунтовуються теоретичні засади дослідження і його методологічна стратегія.

У підрозділі 1.1. – *«Самореалізація школяра у проблемному полі філософії освіти»* розкривається специфіка філософсько-освітньої рефлексії процесів соціалізації і виховання у їхній синергії. У складноструктурованому проблемному полі філософії освіти самореалізація школяра розглядається на різних рівнях теоретичної рефлексії. На метатеоретичному рівні розглядається феномен самореалізації особистості школяра у даних і заданих горизонтах. У даних горизонтах розкривається фактичний досвід самореалізації особистості у вже не актуальних соціокультурних контекстах, що можна зафіксувати у формулі «постмодерні учні у модерній і, навіть, домодерній школі». Відставання такого освітнього інституту як школа, від темпів особистісного розвитку школярів, обумовлює відчуження школи від практик самореалізації учнів.

У горизонті контрфактичності контекстуальна заданість самореалізації школяра поєднується з контрфактичною репрезентацією проекту нової школи, одним з конститутивних чинників якої виступають як субкультура, так і культура інформаційного суспільства, що в свою чергу впливає на вимоги щодо якісної сторони шкільної освіти, яка має відповідати не тільки запитам суспільства, а й рівню розвитку особистості школярів, які не є гомогенною масою, а мають різні інтереси, світоглядні пріоритети, в тому числі й такі, що криють у собі потенційну небезпеку перетворення на девіантні форми і способи самореалізації.

У підрозділі 1.2. - *«Філософсько-антропологічна концептуалізація особистості школяра»* розкривається евристичний потенціал ключового концепту філософської антропології – недостатньої людини (М. Шелер, А.Гелен). Філософсько-освітня адаптація цього концепту у філософсько-педагогічній антропології (О.Ф.Больнов) дозволяє розглядати самореалізацію школяра у контекстах трансформацій змісту шкільної освіти та структурних змін, що відбуваються у школі, як процес подолання цієї недостатності, при цьому принципова метафізична незавершеність роботи людини над собою є проявом її гуманістичного призначення. Компенсаторська антропологія у її соціальному і культурному розгалуженні дозволяє проаналізувати потенціальні спрямування життєтворчості школяра і можливі практики його самореалізації у кризових станах, обумовлених як віковими особливостями розвитку психіки школяра, так і його домаганнями на визнання з боку однолітків та дорослих. Спрямування креативності школяра на альтруїстичні і гуманістичні цілі є важливим моментом запобігання девіантності у практиках його самореалізації, особливо це стосується практик самовипробування і самоствердження, які можуть здійснюватись у вигляді

хибних компенсацій і спричиняти стани відчуження школяра від навчального процесу. Самореалізація школяра, що розглянута з позицій онтоантропології постає як ланцюг вчинків і подій незрілої особистості, розвиток якої завжди містить передбачувані і непередбачувані події активної, пасивної і постпасивної (термін П. Слотердайка) самореалізації, це можна розглядати як своєрідний маркер і стабілізатор рольової реальності сучасної школи.

У підрозділі 1.3. - «Рольова реальність сучасної школи у сучасних соціокультурних контекстах: до методології дослідження» здійснюється аналіз соціальних ролей у просторі шкільної освіти. Окрім відносин між учнями і вчителями, які є визначальними у конструюванні рольової реальності сучасної школи, вона визначається розподілом неформальних ролей між учнями, встановлення неформального лідерства. Разом з цим, на структурування рольової реальності у школі впливають стилі виховання і навчання, а також курикулярна філософія навчального закладу, яка впливає на визначення відповідності змісту ідеалу освіченої людини реаліям сучасного суспільного життя. В умовах поширення культури споживання та її ціннісних орієнтацій, які починають домінувати в Україні, нагальним завданням є підвищення престижності освіти і престижності освіченої людини. Самореалізація школяра у процесі здобуття знань і конструюванні рольової реальності сучасної школи має здійснюватись на підставі раціонального вибору на користь освіти, але при цьому слід запобігати інструменталізації навчально-виховних практик, підпорядкуванню їх суто прагматичним цілям, що нерідко відбувається у приватній освіті. Уникненню ризиків і небезпек, спричинених патологіями у конструюванні освітньої рольової реальності, сприятиме підвищення престижу вчительської професії. У рольовій реальності школи, продиктованій суспільством споживання, вчителю відводиться роль обслуговуючого персоналу або тренера-репетитора, внаслідок чого владний баланс переміщується у бік школяра, а модель поведінки вчителя перестає бути взірцем для наслідування. Через це самореалізація школяра нерідко вибудовується як демонстрація своєї влади над вчителем і задоволення безсиллям останнього. На макрорівні дослідження самореалізації особистості школяра необхідно здійснювати методологічне розрізнення між бажаними і нав'язаними ролями і відповідних стабільних і дестабілізуючих соціокультурних контекстів, які, в свою чергу, можуть бути інституційно закріпленими і ситуативними з нестійким закріпленням соціальних ролей.

У підрозділі 1.4. - «Міждисциплінарний підхід у дослідженні перспектив самореалізації школяра в освітньому просторі» обґрунтовується необхідність залучення до джерельної бази дослідження усього комплексу наук про людину і дитину для визначення нормативних, функціональних та прагматичних передумов самореалізації школяра у рольовій реальності школи та за її межами. Синтез соціально-антропологічного підходу у поєднанні з педагогічними, психологічними, культурологічними і політологічними теоретичними розвідками та узагальненнями проблематики самореалізації школяра у реаліях сучасної школи має значний евристичний потенціал для оптимізації процесу

самореалізації особистості школяра, відкритою до різного роду впливів. Важливим чинником тут виступає морально-етичне виховання, особливо створення передумов переходу від конвенціональної моралі до постконвенціональної (за шкалою Л. Кольберга), що є принциповим моментом самореалізації школяра у площині постконвенціонального патріотизму.

У другому розділі **«ЗМІСТ ТА ЯКІСТЬ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК СПЕЦИФІЧНІ КОНТЕКСТУАЛЬНІ УМОВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА»** аналізуються освітні чинники, що впливають на самореалізацію особистості в освітньому просторі.

У підрозділі 2.1. - «Трансформація змісту і якості освіти як рамкові умови розвитку та самореалізації особистості школяра» аналізуються можливості розвитку особистості та її саморепрезентації у процесі модернізації сучасної освіти. Напрями цієї трансформації підпорядковані завданням освітньої інтеграції і відповідають вектору розвитку українського суспільства. Стандартизація змісту освіти і процедури перевірки її якості не означає придушення креативності школяра і взагалі «кінця освіти» у її класично-ідеалістичному розумінні, як це проголошують критики цих трансформацій (К.П. Лісман, К. Норберт, Р.Д. Прехт). Навпаки, ці тенденції активізують і мотивують школяра до продуктивної самореалізації, спрямованої на розв'язання проблем, які виникають перед школярем як у просторі школи, так і у життєвому світі. Компетентнісний підхід і стандартизація на рівні філософсько-освітньої рефлексії узагальнюються у концепції «Literacy», яка є визнаною в усіх країнах-членах ЄС і означає культури, що орієнтовані на письмову комунікацію у науковій та діловій сферах з виходом у сферу практики. Це є модернізацією просвітницького ідеалу освіченої людини як такої, що володіє культурними техніками читання і письма, але відсторонена від практичної діяльності. У рамкових умовах таких трансформацій школяр може самореалізуватись водночас у когнітивній, мотиваційній та соціальній площині.

У підрозділі 2.2. - «Мотиваційно-стимулюючі фактори культуротворчої та освітньої діяльності школяра» аналізуються мотиваційні механізми креативної самореалізації школяра, спрямовані на формування зрілої особистості. Кантівське розуміння просвітництва як виходу людини із стану неповноліття за власною провиною актуалізується у сучасних соціокультурних контекстах. Мотивація школярів має здійснюватись комплексно, а емоційні засоби мотивації поєднуватись з практиками формування «розумної волі» та практиками раціонального вибору і соціальної відповідальності. Залучення школярів до волонтерської діяльності, практик самодопомоги, де відкриваються нові горизонти культуротворчої та освітньої діяльності школяра. Активна життєва позиція школяра і розвиток його емоційно-вольової сфери мінімізують можливості маніпуляційного впливу на нього.

У підрозділі 2.3. - «Самоактуалізації особистості школяра в умовах глобалізації та розбудови інформаційного суспільства» розкривається

амбівалентність можливостей і шансів, які виникають внаслідок розгортання глобалізаційних процесів та соціокультурних трансформацій постіндустріального зразка. Реалії глобалізованого мережевого суспільства є викликом для школяра з незначним досвідом самоактуалізації і прояву своєї суб'єктивності. Успішна самореалізація у віртуальному світі не гарантує соціального і професійного успіху. Стратегії втечі від себе і піклування про себе є протилежними за своїм змістом і соціальними наслідками. Навчити школяра піклуватись про себе, створювати реалістичні життєві плани є одним з нагальних завдань сім'ї та школи. Концепція глобального навчання та інтеркультурної освіти є методологічною основою для раціоналізації поведінки школяра в глобальних і локальних контекстах самореалізації.

У третьому розділі **«ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАКТИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ У КОНТРАФАКТИЧНИХ РЕАЛІЯХ НОВОЇ ШКОЛИ»** аналізуються очікувані і передбачувані інституціональні зміни, які впливають на організацію та управління процесом самореалізації особистості школяра у модернізованій школі.

У підрозділі 3.1. - «Проект нової школи: світові тенденції і українські реалії» розкриваються організаційні можливості для культуротворчої і соціально-продуктивної самореалізації школяра у різних типах закладів загальної середньої освіти, орієнтованих на всебічний розвиток особистості школяра, який виступає суб'єктом творення самого себе. В нашому суспільстві сформована нагальна потреба одночасного запуску багатьох процесів: зупинити падіння якості та доступності освіти, орієнтувати її зміст на компетентності, «перенавчити» вчителів, змінити структуру школи, забезпечити ці перетворення ресурсами. При цьому – зберегти все найкраще, що є в українській школі. Ми маємо сформувати нову школу для формування нового покоління нашої нації.

У підрозділі 3.2. - «Структурні зміни освітнього простору і нові моделі самореалізації особистості школяра» розкриваються філософсько-освітні ідеї модернізації української системи освіти і такої її важливої ланки, як загальна середня освіта, створює нові умови для самореалізації школярів, через її структурні зміни, а саме: відкритістю, демократичними принципами діяльності, комунікативно повернутою до учнів та їх батьків, мобільністю змістовної складової шкільної освіти. Реалізація цієї моделі нової школи, орієнтованої на креативного самодостатнього учня, здатного самостійно критично і відповідально мислити та діяти, дозволить у повному обсязі актуалізувати смисли саморозвиваючої ідентичної особистості.

У підрозділі 3.3. - «Перспективи реалізації особистісного потенціалу школяра у перспективі сталого розвитку людства у XXI столітті» розкриваються філософсько-освітні вектори освітнього середовища нової школи, які наближають її до ринку праці та потреб сучасного суспільства, ресурсом якого є не уніфікація, а різноманітність гуманістично орієнтованих життєвих планів і стратегій самореалізації особистості у просторах її існування та життєтворення.

У «Висновках» наводяться основні результати дослідження, які підтверджують вирішення важливої наукової проблеми – визначення творчого потенціалу самореалізації особистості школяра у контекстах структурних змін сучасної освіти як чинника духовного оновлення українського суспільства, намічені проблемні лінії його продовження. Це конкретизується у таких положеннях:

1. Соціокультурні передумови самореалізації особистості школяра у добу розбудови інформаційного суспільства, що поступово трансформується у суспільство знань, характеризується ускладненістю, плюралізацією опцій самореалізації особистості. Це торкається також світоглядних пропозицій і стратегій життєтворчості, а також культур знання. Досвід, одержаний школярем у віртуальній реальності, з одного боку, криє у собі небезпеку його дезорієнтації у дійсному просторі суспільного життя, а з іншого – створює можливості віртуального експериментування з різними моделями самореалізації, оцінка яких потребує педагогічної та психологічної допомоги, що в свою чергу, передбачає підтримання вільної від примусу симетричної комунікації між школярем та вчителем.

2. Адекватна сучасним реаліям методологічна програма дослідження самореалізації особистості школяра у сучасних соціокультурних контекстах не може носити директивного характеру і виступати у ролі суспільного, епістемологічного та праксеологічного імперативів, вона має бути гнучкою і здатною до методологічної трансверсальності. Це передбачає переосмислення меж дитиноцентризму, які розширюються на рівні теоретичних припущень, і звужуються на рівні автономних вчинків, відповідальність за які має нести сам школяр.

3. Для оптимізації процесу самореалізації особистості школяра необхідно здійснювати процедуру методологічного розрізнення між даними соціокультурними контекстами та їх бажаними трансформаціями, на контрфактичність яких має орієнтуватись школяр у досвіді своєї самореалізації. Досвід конструювання бажаної соціокультурної реальності і бажаної самореалізації, який здобувається у ході соціалізації та у навчально-виховних практиках завжди потребує селекції і критичного осмислення за підтримки педагогів, психологів і філософів. Так само, як в західноєвропейських школах, в Україні з метою оптимізації самореалізації особистості учнівської молоді треба впроваджувати в усіх середніх навчальних закладах філософську освіту із домінуванням філософських практик і тренінгів.

4. Самореалізація школяра у сучасних соціокультурних контекстах є суперечливим процесом, обумовленим не тільки зовнішніми, а й внутрішніми чинниками, яким все ще приділяється недостатньо уваги. Взаємоузгодженість між персональною, національною та соціальною ідентичністю у школярів є не завжди збалансованою, що знаходить прояв у неадекватних домаганнях на визнання, які посилюються дитячим і юнацьким максималізмом. Формування національної ідентичності у школярів різних вікових груп розширює простір їхньої самореалізації. Цьому має сприяти

гуманітарний блок у курикулярних опціях загальної середньої освіти. Шкільний предметний курс «Історія України» криє у собі значний потенціал для самореалізації українських школярів як патріотів, їхніми взірцями для наслідування виступають видатні українці.

5. У добу глобалізації зростає мобільність учнівської молоді. Успішна освітня євроінтеграція України відкриває не тільки для студентів, а й для школярів можливості самореалізації у глобалізованому освітньому просторі. Цей досвід посилює їхню мотивацію щодо здобуття якісної освіти, стимулює розвиток креативних моделей самореалізації у науково-дослідній роботі в рамках МАН, технічній творчості, самодіяльності тощо. Значну роль у цих напрямках самореалізації на рівні європейської чи світової спільноти відіграє інтеркультурна компетентність та інтеркультурна комунікація. Успішна самореалізація українських школярів у західноєвропейському і трансатлантичному просторах не повинна здійснюватись за рахунок втрати національної ідентичності. Разом з цим, навчання за кордоном, можливості дистанційного одержання освітніх послуг є ресурсом розвитку особистості школяра та її продуктивної самореалізації.

6. Успішна самореалізація школяра у контекстах структурних змін, що відбуваються в освіті, тісно пов'язана з його уявленнями про своє місце в світі, своє покликання і призначення. Духовні кризи, які переживає навіть зріла особистість у часи таких світоглядних пошуків у школярів характеризуються високим рівнем напруження духовно-душевних сил. Світоглядний оптимізм дозволяє зняття такого напруження навіть у випадку негативних спроб самореалізації школяра, орієнтуючи його на самопізнання, вироблення механізмів самоконтролю і самодисципліни, в той час як світоглядний песимізм посилює настрої безнадійності, апатії, втрати віри у власні сили. Поширення практик суїциду серед українських школярів є наслідком невдалих спроб самореалізації і відсутності їх педагогічної корекції.

7. Своєчасне залучення школярів до практик самовиховання і самоосвіти прискорює процеси їх формування як автономних індивідів, які вміють користуватися своєю свободою, поважаючи і визнаючи свободу інших членів суспільства. Самореалізація учнівської молоді у демократії, що трактується як спосіб життя, можлива лише у контекстах культури свободи у її об'єктивному і суб'єктивному аспектах. Досвід самореалізації у шкільному самоуправлінні є школою демократії і щепленням проти тоталітаризму.

8. Модернізація української системи освіти і такої її важливої ланки як середня освіта, створює нові умови для самореалізації школярів, бо школа стає відкритою, демократичною, комунікативно повернутою до учнів. Реалізація цієї моделі школи, орієнтованої на креативного самодостатнього учня, здатного критично і відповідально мислити, дозволить у повному обсязі актуалізувати смисли, закладені в концепті «*paideia*».

9. Професійна орієнтація школярів, яка здійснюватиметься в рамках проекту Нової школи, наблизить її до ринку праці і потреб сучасного суспільства, ресурсом якого є не уніфікація, а різноманітність гуманістично

орієнтованих життєвих планів і стратегій самореалізації особистості у просторах її існування.

Серед проблемних ліній, що залишились за межами дослідження, але заслуговують на продовження, слід назвати ті, що торкаються ризиків самореалізації школярів у глобальних освітніх просторах, де намічається дисонанс між настановами регіональної доцільності та універсалізмом, між перспективами здобуття європейської освіти і європейської соціалізації та обмеженими можливостями повноцінної професійної самореалізації, а також сучасне розуміння освіченості та ідеалу освіченої людини.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових журналах

1. Безена І. М. Філософсько-освітні аспекти самореалізації особистості у загальноосвітній школі постіндустріального суспільства / І. М. Безена // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць/ гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 92(1). – С. 283-287.

2. Безена І. М. Перспективи трансформації змісту освіти як засобу самореалізації особистості школяра в умовах становлення нової філософсько-освітньої парадигми / І. М. Безена// Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – № 2(118) лютий. – С. 31-36.

3. Безена І. М. Технологічний вимір трансформації змісту освіти для розвитку та самореалізації особистості школяра: філософсько-освітній аспект/ І. М. Безена // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – № 3(119) березень. – С. 118-124.

4. Безена І. М. Проблема самоактуалізації особистості школяра щодо отримання якісної освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства: філософсько-освітній аспект / І. М. Безена // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – № 5(121) травень. – С. 116-121.

5. Безена І. М. Соціокультурні аспекти самоактуалізації особистості школяра в контексті структурних змін в освіті / І. М. Безена // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: науковий журнал. – Дніпропетровський національний університет, 2016. – Випуск 2(11). – С. 24-31.

6. Безена И. М. Мотивационные механизмы развития личности школьника в условиях становления новой философско-образовательной парадигмы / И. М. Безена // Исторические, философские, политические и юридические науки. Культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Научно-теоретический и прикладной журнал. – Тамбов: Издательство «Грамота», 2015. – № 7(57): в 2-х ч. Ч. II. ISSN 1997-292X. – С.24-28.

АНОТАЦІЯ

Безена І. М. Соціокультурні аспекти самореалізації особистості школяра в контексті структурних змін в освіті (філософсько-освітній аналіз). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2017.

У дисертації розроблено процесуальну концепцію самореалізації школяра в умовах структурних трансформацій шкільної освіти, де ущільнений шкільний простір співіснує з глобалізованим освітнім простором і відкриває можливості як реальної, так і віртуальної самореалізації школяра як суб'єкта своєї життєтворчості, репрезентованої в освітньому вимірі.

Доведено, що самореалізація школярів у просторі навчального закладу є складноструктурованим процесом накопичення та випробування евристичного потенціалу, необхідного для розвитку особистості, при цьому «піки розвитку» є фазою накопичення цього потенціалу зі спорадичними практиками його випробування, які потім набувають систематизованого і послідовного характеру.

Обґрунтовано, що практики самовипробування і самоствердження школярів водночас є набуттям досвіду позитивної і негативної свободи.

Установлено, що самореалізація школяра когерентна структурним змінам, що відбуваються у сучасній школі, внаслідок яких встановлюються рамкові умови і задаються якісні характеристики креативного потенціалу школярів.

Ключові слова: самореалізація школяра, глобалізований освітній простір, шкільний простір, нова школа, принцип дитиноцентризму, постматеріальні цінності, автодидактичні практики.

АННОТАЦІЯ

Безена И.М. Социокультурные аспекты самореализации личности школьника в контексте структурных изменений в образовании (философско-образовательный анализ) – на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10. – философия образования. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С.Сковороды. – Харьков, 2017.

В диссертации разработано процессуальную концепцию самореализации школьника в условиях структурных преобразований школьного образования, где уплотненное школьное пространство сосуществует с глобализованным образовательным пространством и открывает возможности как реальной, так и виртуальной самореализации школьника как субъекта своего житнетворчества, представляемого в образовательном измерении. Адекватная современным реалиям методологическая программа исследования самореализации личности школьника в современных социокультурных контекстах не может носить директивного характера и выступать в роли общественного, эпистемологического и праксеологического императивов, она должна быть гибкой и способной к методологической трансверсальности. Это предполагает переосмысление границ ребенкоцентризма, которые раздвигаются на уровне теоретических

предположений, и сужаются на уровне автономных поступков, ответственность за которые должен нести сам школьник.

Доказано, что самореализация школьников в пространстве учебного заведения является сложноструктурированным процессом накопления и испытания эвристического потенциала, необходимого для развития личности, при этом «пики развития» являются фазой накопления этого потенциала со спорадическими практиками его испытания, которые затем приобретают систематизированный и последовательный характер.

Обосновано, что практики самоиспытания и самоутверждения школьников одновременно являются приобретением опыта положительной и отрицательной свободы, а интерпретация этого опыта становится инструментом педагогической коррекции лишь при условии продуктивного диалога между школьником и учителем. Социокультурные предпосылки самореализации личности школьника в период развития информационного общества, которое постепенно трансформируется в общество знаний, характеризуются усложненностью, плюрализацией опций самореализации личности. Это касается также мировоззренческих предложений и стратегий жизнетворчества, а также культур знания. Опыт, полученный школьником в виртуальной реальности, с одной стороны, таит в себе опасность его дезориентации в настоящем пространстве общественной жизни, а с другой – создает возможности виртуального экспериментирования с различными моделями самореализации, оценка которых требует педагогической и психологической помощи, что в свою очередь предполагает поддержание свободной от принуждения симметричной коммуникации между школьником и учителем.

Для оптимизации процесса самореализации личности школьника необходимо осуществлять процедуру методологического различия между данными социокультурными контекстами и их желанными трансформациями, на контрфактичность которых должен ориентироваться школьник в опыте своей самореализации. Опыт конструирования желаемой социокультурной реальности и желаемой самореализации, который приобретается в ходе социализации и в учебно-воспитательных практиках всегда требует селекции и критического осмысления при поддержке педагогов, психологов и философов. Так же, как в западноевропейских школах, в Украине с целью оптимизации самореализации личности для учащейся молодежи нужно внедрять во всех средних учебных заведениях философское образование с преобладанием философских практик и тренингов.

Самореализация школьника в современных социокультурных контекстах является противоречивым процессом, обусловленным не только внешними, но и внутренними факторами, которым все еще уделяется недостаточно внимания. Взаимосогласованность между персональной, национальной и социальной идентичностью у школьников есть не всегда сбалансированной, что находит проявление в неадекватных притязаниях на признание, которые усиливаются детским и юношеским максимализмом. Формирование

национальной идентичности у школьников разных возрастных групп расширяет пространство их самореализации. Этому должен способствовать гуманитарный блок в курикулярных опциях общего среднего образования. В эпоху глобализации растет мобильность учащейся молодежи. Успешная образовательная евроинтеграция Украины открывает не только для студентов, но и для школьников возможности самореализации в глобальном образовательном пространстве. Этот опыт усиливает их мотивацию относительно получения качественного образования, стимулирует развитие креативных моделей самореализации в научно-исследовательской работе в рамках МАН, технического творчестве, самодеятельности. Значительную роль в этих направлениях самореализации на уровне европейской или мировой общественности играет интеркультурная компетентность и интеркультурная коммуникация. Успешная самореализация украинских школьников в западноевропейском и трансатлантическом пространствах не должна осуществляться за счет потери национальной идентичности. Вместе с этим, обучение за рубежом, возможности дистанционного получения образовательных услуг являются ресурсом развития личности школьника и ее продуктивной самореализации.

Ключевые слова: самореализация школьника, глобализированное образовательное пространство, школьное пространство, новая школа, принцип ребенкоцентризма, постматериальные ценности, автодидактическими практики.

SUMMARY

Bezena I. M. Socio-cultural aspects of self-realization of personality of schoolchildren in the context of structural changes in education (philosophical-educational analysis). – As a manuscript.

Thesis submitted for the degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.10. – philosophy of education. – National Pedagogical University named after Gregory Skovoroda. – Kharkiv, 2017.

In the thesis, there was developed the procedural conception of student's self-realization in terms of structural transformations of school education, where compacted school space coexists with a globalized educational environment and opens up opportunities of both real and virtual self-realization of a student as the subject of their own life creation, represented in educational terms. It was proved that the self-realization of pupils in the school area is a complex and structured process of collecting and testing the heuristic capabilities needed for personal development, with that “the golden age” is the phase of accumulation of this capability with sporadic practices of its testing, which then take systematic and consistent form. It is reasoned that the practice of self-examination and self-affirmation of students is simultaneously gaining experience of positive and negative freedom. It is determined that the student self-realization is coherent to structural changes that take place in a modern school resulting in the establishment of framework conditions and quality characteristics of the creative potential of students.

Keywords: student self-realization, globalized educational environment, school space, a modern school, the principle of child-centrism, post-material values, autodidactic practices.